

Хмельницький національний університет
 Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
 Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ «SOFT SKILLS» У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Назва теми

Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 053 «Психологія»

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма «Психологія»

 Номер індивідуального навчального плану студента

Виконала: студентка II курсу, група ППМЗ-20-1 _____ I. М. Корчак
 Підпис Ініціали, прізвище

Керівник кандидат педагогічних наук, доцент _____
 Науковий ступінь, вчене звання Підпис Ініціали, прізвище

Нормоконтролер

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки

доктор психологічних наук, професор

_____ Є. М. Потанчук
 Підпис Ініціали, прізвище

_____ 2021 р.

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Особливості розвитку «soft skills» у майбутніх психологів»

Здобувач Корчак Ірина Миколаївна

Кваліфікаційна робота включає 57 сторінок, 15 таблиць, 5 рисунків, перелік джерел посилання складає 63 найменування.

Ключові слова: «soft skills», студенти-психологи, заклад вищої освіти, професійна діяльність психологів.

Об'єктом дослідження є розвиток «soft skills» у майбутніх психологів.

Предметом дослідження є особливості розвитку «soft skills» у студентів-психологів різних курсів навчання.

За результатами дослідження розроблено практичні поради викладачам та кураторам груп з розвитку «soft skills» у майбутніх психологів.

Одержані результати можуть бути використані викладачами та кураторами студентських академічних груп, в яких навчаються майбутні психологи.

ЗМІСТ

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАКИ.....	6
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ «SOFT SKILLS» У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	11
1.1 «Soft skills» як невід’ємна складова формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця.....	11
1.2 Особливості розвитку «soft skills» у студентів-психологів.....	19
Висновки до розділу.....	26
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ «SOFT SKILLS» У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ РІЗНИХ КУРСІВ НАВЧАННЯ.....	29
2.1 Вибір та обґрунтування методик дослідження «soft skills» як важливої складової професійної діяльності майбутніх психологів	29
2.2 Діагностика особливостей розвитку «soft skills» у студентів-психологів різних курсів навчання.....	36
2.3 Практичні поради викладачам та кураторам груп з розвитку «soft skills» у майбутніх психологів.....	51
Висновки до розділу.....	54
ВИСНОВКИ	56
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	58

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАКИ

ЗВО –заклад вищої освіти.

ХНУ – Хмельницький національний університет.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі значно зростають вимоги до набутих знань, умінь і навичок майбутніми фахівцями у закладі вищої освіти. Зокрема, знання іноземних мов та уміння користуватися комп'ютерними технологіями поступово стають такими ж необхідними для сучасного спеціаліста, як звичайна грамотність. Тому все більшого значення набувають так звані «soft skills», які значно сприяють підвищенню конкурентоспроможності фахівця на ринку праці.

В Україні поняття «soft skills» є досить новим явищем. У навчальних програмах більшості українських закладів вищої освіти передбачені навчальні курси, які орієнтовані здебільшого на здобуття студентами професійних та фундаментальних знань, тобто «hard skills». В той час, як розвиток таких навичок, як гнучкість і критичність мислення, комунікабельність, організованість, відповідальність, здатність працювати в команді, які належать до «soft skills», залишаються не лише поза увагою дослідників, але, на жаль, їм не надається важливого значення в процесі навчання студентів у закладах вищої освіти України.

Для майбутніх психологів формування «soft skills» є особливо значимим, адже психолог має вміти знаходити компроміс, аналізувати інформацію, збирати необхідні факти, формулювати власну думку, аргументувати її тощо. Тому саме наявність у нього високо сформованих «soft skills» є запорукою успішного особистісного та професійного становлення.

Питання розвитку «soft skills» як важливої складової конкурентоспроможності майбутнього фахівця розглянуті у дослідженнях Т. Волошиної, О. Глазунової, Н. Длугунович, І. Зайцевої, К. Коваль, В. Корольчук, О. Кохан, І. Паславської та багатьох інших.

Українська дослідниця Н. Длугунович вважає, що у студентів, крім «професійних навичок» («hard skills») необхідно розвивати такі «м'які навички» («soft skills»), як: особисту ефективність, управлінські та стратегічні навички.

У своїх дослідженнях індійський науковець V. Saravanan наполягає на важливості формування в студентської молоді таких «soft skills», як навичок критичного мислення та управління інформацією.

Хорватські вчені M. Kalauz, G. Hudec та V. Kirinic вказують на необхідність формування в студентів закладів вищої освіти правильного сприйняття розвитку власних «soft skills» для майбутньої професійної кар'єри. Дослідники стверджують, що «soft skills» ґрунтуються на поєднанні когнітивних та метакогнітивних навичок, міжособистісних, інтелектуальних та практичних здібностей студентів, а також добре поєднуються з наявними у них «hard skills», що додає додаткову цінність конкурентоспроможності майбутньому фахівцеві.

Іспанські науковці L. Chova, L. Martinez, I. Torres вважають, що розвиток лінгвістичних навичок та «soft skills» у випускників закладів вищої освіти значно сприяє не лише в пошуку роботи, але й в підвищенні обізнаності про себе і культурні відмінності на нових робочих місцях.

З огляду на все вище зазначене, особливу увагу привертає проблема розвитку «soft skills» у майбутніх фахівців в галузі психології як чинника їх конкурентоспроможності на ринку праці. Тому темою нашої роботи було обрано: «Особливості розвитку «soft skills» у майбутніх психологів».

Об'єктом дослідження є розвиток «soft skills» у майбутніх психологів.

Предметом дослідження є особливості розвитку «soft skills» у студентів-психологів різних курсів навчання.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей розвитку «soft skills» у студентів-психологів як важливої складової їхньої успішної майбутньої професійної діяльності.

Відповідно до мети дослідження були визначені наступні його **завдання:**

1. Здійснити аналіз літературних джерел з проблеми розвитку «soft skills» у майбутніх психологів.

2. Охарактеризувати особливості розвитку «soft skills» у студентів-психологів як важливої складової їхньої успішної майбутньої професійної діяльності.

3. Емпіричним шляхом дослідити особливості розвитку «soft skills» у студентів-психологів різних курсів навчання.

4. Розробити практичні поради викладачам та кураторам груп з розвитку «soft skills» у майбутніх психологів.

Гіпотеза дослідження: підготовка студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності значно покращиться за умови врахування в навчально-виховному процесі ЗВО особливостей розвитку «soft skills» у цієї категорії студентів.

Для реалізації поставлених завдань нами був використаний комплекс **методів дослідження:** *теоретичні* (аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження); *емпіричні* (тест комунікативних умінь Л. Міхельсона, адаптований Ю. Гільбухом; «Методика визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге»; методика «Діагностика лідерських здібностей» Є. Жарікова, Е. Крушельницького; методика виявлення «Комунікативних і організаторських схильностей» (КОС-2); «Тест критичного мислення Л. Старкі», в адаптації Є. Луценко); *методи кількісної та якісної обробки даних*.

Практичне значення дослідження виявляється в можливості використання викладачами та кураторами студентських академічних груп, в яких навчаються майбутні психологи, розроблених нами практичних порад з розвитку «soft skills» у студентів-психологів.

Експериментальна база дослідження. Дослідження здійснювалось на базі Хмельницького національного університету. До участі у ньому було залучено 56 студентів спеціальності «Психологія», а саме: 18 студентів першого курсу, 20 студентів третього курсу та 18 студентів-магістрів.

Апробація результатів дослідження відбувалась шляхом публікації статті на тему: «Формування у студентів-психологів «soft skills» як чинник їх успішної майбутньої професійної діяльності» у науковому журналі «Psychology Travelogs». Результати дослідження обговорювались на науково-методичному онлайн-семінарі «Відповідальне батьківство XXI століття» (Хмельницький, 2021 р.).

Структура роботи: робота складається із вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання (63 найменування). Загальний обсяг дипломної роботи складає 64 сторінки машинописного тексту (основна частина – 57 сторінок).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ «SOFT SKILLS» У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

1.1 «Soft skills» як невід’ємна складова формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця

Загальновідомо, що «soft skills» є навичками, хоча вони відображають і вміння, і знання. В освітньому процесі «soft skills» відокремлюють в окрему категорію, що пов’язано з неможливістю їх відображення в програмних результатах навчання та складністю оцінювання рівня розвитку цих навичок у студентів. На жаль, досить часто «soft skills» сприймаються здобувачами освіти як другорядні і непотрібні для професійної діяльності. Тому деколи студенти закладів вищої освіти (далі – ЗВО) ставляться до завдань, що мають на меті розвиток «soft skills» безвідповідально і виконують їх нашвидкуруч за принципом «згодиться» [4].

Вітчизняна дослідниця Н. Длугунович стверджує, що «soft skills» – це соціологічний термін, що належить до емоційної сфери людини». Також цим поняттям позначають набір рис особистості, соціальні навички, комунікативні здібності, особисті звички, дружелюбність і оптимізм [11, с. 239].

Є. Зеер та Л. Степанова трактують «soft skills» як комплекс неспеціалізованих навичок, від яких залежить висока продуктивність особистості, здатність досягати успіху [48, с. 70].

С. Наход вважає, що поняття «soft skills» є соціологічним терміном, що включає в себе комплекс особистісних характеристик, які сприяють професійному становленню особистості. До цього комплексу належать: креативність, здатність долати стереотипи, уміння працювати в команді, здатність виконувати лідерські обов’язки і створювати сприятливу атмосферу для розвитку всього колективу [33, с. 39].

Концепція «soft skills» за останні декілька років стала невід'ємною складовою світового ринку праці. У багатьох значеннях «soft skills» прирівнюють до таких понять, як «employability skills» (навички для працевлаштування), «people skills» (навички спілкування з людьми), «non-professional skills» (непрофесійні навички), «key skills» (ключові навички), «skills for social progress» (навички для соціального розвитку), «life skills» (життєві навички).

Варто зауважити, що поняття «soft skills» пов'язане з тим, в який спосіб люди взаємодіють між собою, тобто «м'які навички» є необхідними як для повсякденного життя, так і для професійної діяльності. До цієї групи навичок належать індивідуальні, комунікативні та управлінські навички.

Загалом в світі першими почали вживати термін «soft skills» американські та німецькі фахівці в галузі управління, бізнесу та освіти. Вони розглядали «м'які навички» («soft skills») як доповнення до «жорстких» або «професійних» навичок («hard skills»). Дослідники наголошували, що на відміну від «жорстких навичок», які можна цілеспрямовано формувати і розвивати, «м'які навички» складніше опанувати та змінювати.

Результати проведених досліджень в Гарвардському університеті та в Стенфордському дослідному інституті показали, що професійна успішність завдяки «hard skills» складає лише 15 %, в той час коли опанування «soft skills» у 85 % підвищує успіх та ефективність в будь-якій діяльності [56].

Як бачимо, «soft skills» є водночас і професійними, і міжособистісними, і внутрішньо особистісними навичками, які дозволяють бути успішними у професійній діяльності. Але єдиного переліку, як і класифікації «soft skills», не існує, оскільки для різних видів діяльності важливими є різні види навичок [11, с. 240].

Н. Коляда та О. Кравченко стверджують, що освітній процес на засадах розвитку «soft skills» є ефективною педагогічною технологією, що спрямована на формування здорової та соціально сформованої особистості. Він гармонійно

поєднує виховні функції виховання і розвиток компетентностей здобувачів освіти [24, с. 139].

Українські дослідники О. Малихін, Н. Арістова, Л. Калініна та Т. Опалюк зазначають, що «soft skills» мають наскрізний характер і їх потрібно розглядати як особисті і міжособистісні мета-якості та мета-здібності, які життєво необхідні будь-якому майбутньому спеціалісту, який збирається зробити значний внесок не лише у свій професійний розвиток, але й у розвиток тієї сфери діяльності, в якій бажає працювати [61].

Натомість А. Івоніна, Ю. Давлетшіна і О. Чуланова трактують «soft skills» як «соціально-трудова характеристику сукупності знань, умінь, навичок і мотиваційних характеристик фахівця в сфері взаємодії між людьми, вміння ефективно керувати своїм часом, переконувати та вести переговори, лідерства, емоційного інтелекту, необхідних для успішного виконання роботи, які відповідають вимогам посади та стратегічним цілям організації». Дослідниці вважають, що це характеристика такої здібності, що дозволяє опанувати усіма елементами готовності індивіда до ефективної праці в певній ситуації на певному робочому місці [20].

А. Тушак вважає, що до «soft skills», які необхідно розвивати у сучасних студентів ЗВО належать: цілісність, комунікація, люб'язність, відповідальність, гнучкість та здатність до командної роботи. Авторка переконана у тому, що формування «soft skills» у студентів є об'єктивною вимогою сучасного ринку праці. Тому керівництву ЗВО варто проявляти ініціативу та впроваджувати нові навчальні програми підготовки студентів з охопленням всього спектру розвитку у них «soft skills» під час навчання [50].

Дослідниця І. Паславська стверджує, що випускник ЗВО повинен володіти прикладними та міждисциплінарними знаннями, прагненням до самоосвіти, здатністю мислити системно й стратегічно, співпрацювати та спілкуватися на основі професійних знань. Авторка пропонує при формуванні «soft skills» студентів використовувати технології інтерактивного навчання, зокрема: інтерактивні технології кооперованого навчання, інтерактивні технології

колективно-групового навчання, технології ситуативного моделювання та технології опрацювання дискусійних питань [38].

Авторка вважає, що фокусуючи діяльність викладача на розвитку «soft skills», необхідно змінити підходи до взаємодії викладача та студентів. Адже сучасним студентам вже не цікаві традиційні форми занять, тому важливо враховувати провідні тенденції розвитку освіти та суспільства при побудові взаємодії викладача зі студентами.

З огляду на це, І. Паславська наголошує на заохоченні студентів до активної бесіди, використанні на заняттях дискусійних форм, реалізації проєктів, мотивуванні студентів до участі у творчих заходах, що сприятиме розвитку у них таких «soft skills», як комунікабельність, адаптивність, самоконтроль, винахідливість, самодисципліна, командна робота, мотивованість [38].

В. Гузаіров зазначає, що особливості організації навчально-виховного процесу у ЗВО зумовлені вимогами до сучасного фахівця та наявністю у нього «soft skills», а саме:

- позитивне та усвідомлене ставлення до обраної професії;
- прагнення до особистісного і професійного зростання і розвитку свого інтелектуального потенціалу;
- оволодіння фундаментальними і прикладними знаннями та навичками;
- розвинена здатність творчого підходу до вирішення професійних завдань;
- розвиток умінь орієнтуватися в нестандартних ситуаціях, аналізувати проблеми, самостійно знаходити рішення;
- високий рівень комунікативності; відповідальність за результати своєї діяльності;
- цілісність світогляду, орієнтація на здоровий спосіб життя тощо [9].

У своїх наукових дослідженнях Т. Кожушкіна здійснила умовний поділ «soft skills» на групи:

- комунікація, що відображає мовленнєві та комунікативні навички особистості, які виявляються у її здатності чітко висловлювати свою думку,

аргументувати її, відстоювати у ході дискусії, а також уміння підтримувати розмову;

- self-менеджмент, тобто навички, які допомагають контролювати свій час: тайм-менеджмент, здатність відпочивати, відновлювати свої сили та емоційний інтелект;

- продуктивне мислення, що виявляється у здатності вибудовувати шлях акмеологічного зростання, продукувати творчі ідеї, креативність, логічне мислення;

- управління, тобто навички, пов'язані з роботою в колективі: уміння працювати в команді, брати на себе відповідальність, проявляти лідерські здібності, бути емпатійним [23, с. 80].

Досить цікавими для нашої роботи є дослідження Л. Іванової та О. Скорнякової стосовно «soft skills», які, на їхню думку, мають бути притаманні сучасному конкурентоспроможному фахівцю. Дослідниці згрупували їх наступним чином:

- індивідуальні якості: автономність та самостійність у прийнятті рішень, терплячість, наполегливість, старанність, відповідальність, цілеспрямованість, стресостійкість, уважність, ініціативність, амбіційність;

- професійно-важливі якості: креативність, гнучкість мислення, мобільність, готовність до ризиків, критичне мислення, бажання досягати успіху, прагнення постійно розвиватися, здатність працювати в команді, організаторські та лідерські здібності [19, с. 83].

Також за результатами проведеного дослідження серед студентів та викладачів Одеського технічного коледжу Одеської національної академії харчових технологій вони встановили, що у студентів і викладачів немає однастайності в оцінюванні важливості особистісних якостей майбутнього фахівця. Так, серед найбільш важливих індивідуальних якостей студенти на перше місце поставили амбіційність, а викладачі – стресостійкість. Серед особистісних професійно-важливих якостей пріоритетними студенти обрали

технічне мислення, а викладачі – прагнення до успішної діяльності та вдосконалення [19].

Л. Іванова та О. Скорнякова таку розбіжність у думках студентів і викладачів пояснюють наступними причинами: наявністю або відсутністю професійного та життєвого досвіду, соціальним статусом або віком респондентів, а також недостатньою поінформованістю студентів щодо реальних умов та вимог ринку праці до сучасного фахівця [19].

К. Коваль пропонує власну класифікацію «soft skills» особистості:

– індивідуальні якості особистості (критичне мислення; оптимізм та орієнтація на позитив; вміння ставити мету, працювати на її досягнення, досягати кінцевого результату);

– комунікативні якості (здатність чітко висловлювати свою думку; вміння толерантно спілкуватися та враховувати культурні і національні особливості співрозмовника);

– управлінські якості (здатність працювати в команді та брати на себе відповідальність за колективні рішення; вміння працювати над власним розвитком та розвитком усіх членів команди; здатність створювати сприятливе середовище для роботи; вміння регламентувати свої дії) [22, с. 27].

І. Зварич, розглядаючи проблему спілкування як невід’ємну складову «soft skills» у формуванні конкурентоспроможності студентів XXI століття зазначає, що «soft skills» відображають здібності студентів до навчання, а саме: вивчення навчальної дисципліни, опанування навчальним матеріалом, здобуття ними вмінь і навичок професійного спрямування, що сприятимуть конкурентоспроможності на ринку праці в сучасних умовах [17].

До таких «soft skills», на думку І. Зварич, належать: добре сформовані професійні здібності, глибока обізнаність з навчальною дисципліною, креативність мислення, вміння співпрацювати, відповідальне ставлення до виконання доручень, ввічливість у спілкуванні, вміння вести переговори і домовлятися, вживання різноманітних цитат, приказок тощо [17].

Дослідниця стверджує, що високо сформовані «soft skills протягом» навчання у ЗВО допоможуть студентам критично мислити, бути творчими, приймати самостійні рішення, вміти оцінювати ситуацію і домовлятися, працювати в команді, кваліфіковано виконувати поставлені завдання у майбутній професійній діяльності, бути конкурентоздатними на ринку праці [17].

У своїх наукових працях О. Кохан дає наступне визначення «soft skills» – це «комплекс неспеціалізованих, але важливих для кар'єри і успіху в житті надпрофесійних навичок, які відповідають за високу продуктивність і є «наскрізними», тобто не пов'язані з конкретною предметною областю» [25].

Автор стверджує, що оволодіти «soft skills» студенти можуть:

- на курсах і тренінгах (наприклад, проєкт відкритих онлайн-курсів «Prometheus» має значну кількість подібних тренінгів на безкоштовній основі);
- роботі в громадських організаціях;
- участі у студентському самоврядуванні, що сприятиме опануванню умінь працювати в команді, управлінню проєктами й делегуванню обов'язків [25].

На думку С. Находа, важливого значення у структурі «soft skills» студентів соціономічного профілю надається акмеологічному компоненту, що включає в себе такі особистісні якості, як: розумова та психологічна витривалість, ініціативність, самостійність, включеність у діяльність, здатність пристосовуватися до змін, володіння прийомами саморегуляції, прагнення до саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації [33].

Підтвердженням цієї думки є результати проведених досліджень Н. Коляди та О. Кравченко, на підставі яких дослідниці змогли охарактеризувати основні «soft-skills», що визначають професійну самореалізацію фахівців соціономічного профілю: лідерські якості, креативність, уміння працювати в команді, організаторські здібності, комунікативність, емоційний інтелект, уміння працювати з інформацією, критичне мислення, мотивація. Н. Коляда та О. Кравченко впевнені у тому, що саме завдяки цим «soft-skills» поряд із

професійними компетентностями фахівці соціономічного профілю можуть бути конкурентоздатними на ринку праці [24].

Сучасний фахівець соціономічного профілю, як вважає О. Бондарчук, має поєднувати в собі здатність раціонально та креативно мислити, розвивати свій когнітивний та емоційний інтелект, бути в центрі новинок в професійній сфері та впроваджувати їх у свою діяльність. Саме ці «soft-skills» дозволять йому не лише досягти професійного зростання, але й сприяти своєю діяльністю максимального розвитку своєї країни [3].

Розгляд думок науковців з проблеми формування «soft skills» у студентів і випускників ЗВО показав, що провідною «м'якою» навичкою, якою мають опанувати майбутні фахівці будь-якого профілю і спрямування є *критичне мислення*, тобто наукове мислення, головна риса якого полягає в умінні приймати ретельно обмірковані та незалежні рішення. До основних елементів критичного мислення належать: самостійність; етапність; переконливість аргументації; методологія опрацювання інформації; обґрунтованість тощо.

Так, зокрема, О. Кривенко та О. Цимбалиста вважають, що «... думати критично означає проявляти допитливість, ставити перед собою питання, здійснювати пошук відповідей на задані питання, виробляти власний погляд на них і здатність відстоювати його логічними доводами, проявляти увагу до аргументів опонента і вміти їх логічно осмислювати» [21, с. 47].

Таким чином, можемо зробити висновок, що «soft skills» є невід'ємною складовою формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця. Вони є водночас і професійними, і міжособистісними, і внутрішньо особистісними навичками, які дозволяють бути успішними у професійній сфері. Для фахівців соціономічного профілю, до яких належить й професія психолога, надзвичайно важливо розвивати власні «soft-skills», які поряд з професійними компетенціями дозволять їм не лише досягти успіхів у професійній діяльності, але й якнайкраще розкрити свої особистісні якості та здібності.

1.2 Особливості розвитку «soft skills» у студентів-психологів

Аналіз наукових праць свідчить, що професійна готовність психолога включає в себе його професійну спрямованість, професійно-значущі якості, знання та уміння. Сутність підготовки студентів-психологів до професійної діяльності полягає у тому, щоб ті знання, уміння й навички, які опановують студенти під час навчання у закладах вищої освіти стали для них індивідуально-значимими. Тільки тоді вони обумовлюють формування в майбутніх психологів цілісного наукового світогляду й творчої ініціативи, які стають якостями їх особистості та властивостями професійної діяльності.

Спираючись на дослідження Н. Длугунович щодо особливостей розвитку «soft skills» у студентської молоді [11], ми виокремили п'ять груп «soft skills» у майбутніх фахівців в галузі психології, які є важливою складовою їхньої успішної професійної діяльності:

Першу групу «soft skills» склали *навички комунікації* як важливої професійної та особистісної якості майбутнього психолога. До цієї групи входять такі компетентності, як: здатність до роботи у команді, проведення переговорів, здатність до ефективної комунікації з колегами, клієнтами, керівниками, міжособистісного спілкування, вміння переконувати, розв'язувати конфліктні ситуації, приймати самостійні рішення. Найважливіше значення має використання комунікативних навичок в роботі з клієнтами, для якої важливим є включене активне слухання, вміння правильно задавати питання, лаконічно висловлювати свою думку тощо.

До другої групи належать *навички особистої ефективності*, які включають компетентності з управління часом або «тайм менеджмент», відповідальність, стресостійкість, вміння досягати поставлених цілей, креативність та аналітичність мислення. Для успішної професійної діяльності майбутньому психологу важливо бути активним та інноваційним, постійно працювати над власним саморозвитком та самовдосконалюватися.

Третю групу складають *управлінські навички*, основу яких складають компетентності щодо роботи у мультидисциплінарній команді. Вміння згуртувати команду, налагодити ефективну комунікацію між їх учасниками, проявити лідерські якості – це саме ті компетентності, які необхідні для успішної роботи в складі мультидисциплінарної команди.

Для успішної професійної діяльності майбутнім фахівцям в галузі психології необхідно сформувати власні *стратегічні навички*. Ці навички складають четверту групу і до їх складу входять компетентності щодо прийняття стратегічних рішень, що є дуже важливим при використанні новітніх технологій; вміння працювати в умовах конкуренції та соціальних ризиків, планувати свою діяльність тощо.

До п'ятої групи навичок належить *критичне мислення*, що є однією з найважливіших навичок ХХІ століття. Майбутньому фахівцеві в галузі психології необхідно вміти аналізувати, систематизувати, оцінювати дані тощо.

Розглянемо більш детально особливості розвитку груп «soft skills» у майбутніх фахівців в галузі психології, які є важливою складовою їхньої успішної професійної діяльності.

Як вже зазналося вище, одними з найважливіших навичок, які мають бути притаманні майбутнім психологам є *навички комунікації* як важливої професійної та особистісної якості фахівця. Сам термін «комунікація» розглядається різними дослідниками по-різному. Але в сучасному тлумачному психологічному словнику комунікація (від латинського – спілкування) означає «зв'язок, у ході якого відбувається обмін інформацією між системами в живій і неживій природі» [54, с. 207].

О. Низовець стверджує, що для майбутніх психологів важливим є розвиток їх комунікативної компетентності у процесі професійної підготовки. Тому з першого курсу необхідно впроваджувати різноманітні тренінгові групи спілкування чи використовувати окремі елементи тренінгу для студентів-психологів, що покращать їх адаптацію до умов навчання в ЗВО. Саме тренінги, на думку авторки, допоможуть майбутнім психологам познайомитися з

практичною психологією «зсередини», оволодіти комунікативними навичками, розвинути емпатію, створити комфортну атмосферу у групі.

А для студентів-психологів старших курсів важлива участь у різноманітних тренінгах сензитивності, комунікативної компетентності тощо. Дослідниця переконана у тому, що розвиток комунікативних навичок повинен займати особливе місце в підготовці майбутніх психологів, адже ця професія належить до соціономічних видів професій, де спілкування зі сторони перетворюється на професійно значущу сторону діяльності [35].

На думку О. Чуйко та Н. Сергієнко, розвиток навичок комунікації займає особливе місце в підготовці майбутніх психологів і тому особливо важливим є участь студентів-психологів у соціально-психологічному тренінгу. Дослідники впевнені, що студенти-психологи старших курсів завдяки участі у тренінгах мають значно вищі показники розвитку навичок переконання, вміння знайти підхід до людей, навичок невербального спілкування та ефективних способів спілкування, ніж студенти-психологи першого і другого курсів навчання [53].

Отже, як бачимо, розвиток навичок комунікації у студентів-психологів зумовлений не лише індивідуальними особливостями самих студентів, але й участю їх у різноманітних тренінгах, які з року в рік сприяють формуванню комунікативної компетентності майбутніх психологів.

Наступною групою важливих «soft skills» для студентів-психологів ми визначили *навички особистої ефективності*, які включають в себе «тайм менеджмент», відповідальність, стресостійкість, вміння досягати поставлених цілей, креативність та аналітичність мислення. Звичайно, усі вони є значимими у професійному становленні майбутніх фахівців в галузі психології, але, на нашу думку, особливо необхідним є формування стресостійкості у студентів-психологів в процесі їх професійної підготовки.

Р. Купріянов дає наступне визначення стресостійкості: «... це інтегральна якість особистості, що є основою позитивної соціальної взаємодії людини, яка характеризується емоційною стабільністю, низьким рівнем тривожності, високим рівнем саморегуляції, психологічною готовністю до стресу» [26, с. 46].

Дослідивши особливості розвитку стресостійкості у майбутніх психологів О. Ставицька та І. Воробей встановили, що існує прямий зв'язок між мотивами навчальної діяльності та стресостійкістю у студентів-психологів, які навчаються на четвертому курсі. У процесі навчання, коли отримання нових знань та вмінь тісно переплітається з особистісними прагненнями, виникає можливість їх практичного застосування в буденному житті, а це, в свою чергу, сприяє підвищенню показників стресостійкості у майбутніх психологів. А в студентів-психологів другого курсу в силу певних суспільних негараздів, підвищення рівня стресу та стресогенних факторів наявні дещо нижчі показники стресостійкості і прагнення допомогати іншим. Можливо це також пов'язано з низьким рівнем розвитку у них внутрішніх ресурсів та досвіду [47].

Таким чином, можемо стверджувати, що стресостійкість, як і навички комунікації студентів-психологів, динамічно розвивається і зміцнюється з кожним роком навчання їх в ЗВО. Майбутні психологи стають більш емоційно стабільні з високим рівнем саморегуляції та психологічної готовності до стресу.

Наступною групою визначених нами «soft skills» є *управлінські навички*, основу яких складають лідерські якості, які необхідні для успішної роботи психолога в складі мультидисциплінарної команди.

У сучасному психологічному словнику зазначається, що «... лідерство – це відносини домінування і підпорядкування, впливу і слідування в системі міжособистісних відносин в групі» [54, с. 231].

Вітчизняна психологія виходить з соціально-історичної обумовленості явищ лідерства. Як показали дослідження вітчизняних психологів, важливе значення для розуміння лідерства має рівень групового розвитку, адже саме в колективі через наявність ціннісно-орієнтаційної єдності знімається протиставлення лідера, орієнтованого на людей [54, с. 232].

А. Зоріна, на основі власних проведених емпіричних досліджень, встановила, що саме різноманітні зв'язки особистості з колективом інтенсивно впливають на розвиток особистості і самого колективу. Тому для розвитку лідерських якостей у студентів найважливішим є те, що, впливаючи на інших

членів колективу, у студента змінюється і формується його стиль і способи мислення [18, с. 129].

Дослідники А. Баліцька та О. Милославська впевнені у тому, що лідерство в студентському середовищі пов'язане з такими особистісними якостями студентів, як: впевненість в собі, відповідальність, компетентність, цілеспрямованість, відданість, оптимізм, емпатія. Проте однією з головних якостей лідера є його прагнення до постійного самовдосконалення, яке забезпечує особистісне та професійне зростання. Тому якщо студент володіє цими якостями, то він зможе бути ефективним лідером та вести послідовників у правильному напрямку для досягнення спільних цілей [2].

В свою чергу, А. Мудрик та Х. Шишкіна впевнені у тому, що одним з ефективних засобів розвитку лідерських якостей у майбутніх психологів є соціально-психологічний тренінг, який спрямований на розширення уявлень студентів-психологів про лідерство, активізацію лідерського потенціалу тощо. В процесі тренінгу майбутні психологи мають змогу побачити зі сторони свої лідерські здібності, відчувати переваги і труднощі лідерських ролей, визначити для себе свої сильні і слабкі сторони щодо лідерства, оволодіти техніками лідерського впливу та згуртування групи, розвинути лідерські вміння [44].

Отже, як бачимо, розвиток таких «soft skills», як управлінські навички, зокрема – лідерські якості у студентів-психологів значним чином залежить від сформованості у них особистісних характеристик і прагнення до постійного самовдосконалення. Проте участь у соціально-психологічних тренінгах в процесі професійної підготовки майбутніх психологів значно сприяє формуванню у них стійких та дієвих лідерських якостей, що важливо для успішної роботи психолога в складі мультидисциплінарної команди.

Одними з важливих «soft skills» для майбутніх психологів є *стратегічні навички*, які полягають у вмінні налагоджувати ділові та товариські контакти, впливати на людей, проявляти ініціативу тощо.

Зауважимо, що наявність комунікативних, організаторських та лідерських здібностей для майбутніх психологів дуже важлива. Найбільшого успіху

досягають ті особистості, які мають такі якості, як працьовитість та цілеспрямованість, і можуть компенсувати відсутність вроджених задатків лідера чи організатора.

Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновки про те, що в основі організаторських здібностей лежать знання і творчий підхід психолога до організаторської роботи. Тому під «організаторськими здібностями» треба розуміти цілеспрямовану динамічну систему усвідомлених дій психолога, спрямовану на організацію певної діяльності об'єктів впливу (клієнтів), яка ґрунтується на індивідуальних властивостях його особистості і необхідних для цього знаннях.

Дослідниця Н. Гуминська переконана у тому, що в процесі самореалізації та підвищенні конкурентоспроможності студентської молоді на ринку праці важливу роль відіграють їх мотивація та організаторські здібності. На її думку, мотивація містить в собі величезні потенційні можливості досягнення успіху молоддю. А наявність організаторських здібностей є обов'язковою умовою формування такого конкурентоздатного фахівця [10].

Н. Гуминська вважає, що ефективним організатором стає лише той, у якого не лише сформовані професійні якості керівника, але й наявні особисті переваги лідера, такі, як: вміння спілкуватися з людьми; готовність до делегування своїх повноважень іншим членам групи; вміння мотивувати себе та інших; здатність організувати спільну «командну» роботу колективу [10].

За результатами проведеного дослідження серед студентів-психологів третього курсу О. Грінченко вдалось встановити, що комунікативні, лідерські та організаторські якості психологів мають високий рівень розвитку. Автор це пов'язує з тим, що професія психолога належить до типу професій «людина-людина», тому якщо у студента-психолога недостатньо розвинута або відсутня одна з вищезазначених якостей, то її можна виробити під час роботи над собою, що в свою чергу залежить від його внутрішньої мотивації та її спрямованості [8].

Ми переконані у тому, що майбутньому фахівцеві в галузі психології важливо володіти такими «soft skills», як *критичне мислення*, що полягає у вмінні аналізувати, систематизувати, оцінювати дані тощо.

Вітчизняні психологи стверджують, що розвиток критичного мислення у студентів-психологів має неоднозначний характер, адже не всі студенти приходять навчатися в ЗВО з достатнім для їхнього віку рівнем критичного мислення і не всі і залишаються на тому ж рівні, який був у них на першому курсі. Все залежить від виховання особистості в сім'ї, взаємодії в дошкільному та шкільному колективі тощо.

В свою чергу, робота психолога потребує від нього високо сформованого вміння аналізувати та інтерпретувати переживання, бути здатним дистанціюватись, впливати на клієнта з метою його удосконалення і покращення якості життя. Усе це потребує від студента-психолога добре розвиненого критичного мислення, вироблення навичок роботи з джерелами інформації, відслідковування, диференціації та оцінювання свого впливу на оточуюче середовище.

З цього приводу В. Сторож та А. Іванова провели дослідження рівня розвитку критичного мислення і рефлексивності мислення у різних групах майбутніх психологів та з'ясували, що у більшості з них переважає середній рівень розвитку критичності та рефлексивності мислення. На підставі отриманих даних дослідники поділили студентів-психологів на три групи за рівнем розвитку у них критичного мислення, рефлексивності мислення та провідного виду рефлексії як способу регуляції мисленневих процесів.

Так, до першої групи увійшли майбутні психологи з високим та вище середнього рівнем критичного мислення у поєднанні з високою рефлексивністю.

Другу групу складають студенти-психологи середнього рівня розвитку критичного мислення та рефлексивності мислення.

А до третьої групи увійшли майбутні психологи з низьким рівнем критичного мислення у поєднанні з низькими показниками рефлексивності мислення [49].

В. Сторож та А. Іванова зробили висновки, що у студентів-психологів існує взаємозалежність рівня розвитку критичного мислення та системної рефлексії. Тому пріоритетним напрямком сучасної вищої освіти є пошук і розробка психолого-педагогічних умов, що забезпечують не лише особистісне і професійне становлення студентів-психологів, але й розвиток у них критичного мислення. Такими умовами, на думку дослідників, є мотиваційна готовність, творча та дослідницька діяльність, проблемне навчання, формування когнітивних умінь у студентів-психологів. Майбутній психолог має навчитися не лише володіти інформацією, але й вміти поставити під сумнів усталені думки і судження, визначити проблему і знайти оптимальні шляхи її вирішення, вести конструктивний діалог [49].

Таким чином, можемо зробити висновки, що розвиток «soft skills» у майбутніх психологів має свої особливості, які необхідно враховувати у процесі професійної підготовки, що є запорукою їх успішного особистісного та професійного становлення.

Висновки до розділу

За результатами аналізу наукових джерел з проблеми дослідження, ми з'ясували, що «soft skills» – це набір рис особистості, соціальні навички, комунікативні здібності, особисті звички, дружелюбність і оптимізм.

На основі аналізу наукових праць ми виокремили п'ять груп «soft skills» у майбутніх фахівців в галузі психології, які є важливою складовою їхньої успішної професійної діяльності:

Першу групу «soft skills» склали *навички комунікації*, до якої входять такі компетентності: здатність до роботи у команді, проведення переговорів, здатність до ефективної комунікації з колегами, клієнтами, керівниками, міжособистісного спілкування, вміння переконувати, розв'язувати конфліктні ситуації, приймати самостійні рішення.

До другої групи належать *навички особистої ефективності*, які включають компетентності з управління часом або «тайм менеджмент», відповідальність, стресостійкість, вміння досягати поставлених цілей, креативність та аналітичність мислення.

Третю групу складають *управлінські навички*, основу яких складають компетентності щодо роботи у мультидисциплінарній команді: вміння згуртувати команду, налагодити ефективну комунікацію між їх учасниками, проявити лідерські якості.

Стратегічні навички складають четверту групу і до їх складу входять компетентності щодо прийняття стратегічних рішень, вміння працювати в умовах конкуренції та соціальних ризиків, планувати свою діяльність тощо.

До п'ятої групи навичок належить *критичне мислення* – вміння аналізувати, систематизувати, оцінювати дані тощо.

Здійснивши аналіз літературних джерел ми встановили, що розвиток «soft skills» у майбутніх фахівців в галузі психології має свої особливості, а саме:

- розвиток навичок комунікації у студентів-психологів зумовлений не лише індивідуальними особливостями самих студентів, але й їх участю у різноманітних тренінгах, які сприяють формуванню у них комунікативної компетентності;
- стресостійкість розвивається і зміцнюється з кожним роком навчання студентів-психологів в ЗВО (вони стають більш емоційно стабільні з високим рівнем саморегуляції та психологічної готовності до стресу);
- розвиток лідерських якостей у студентів-психологів значним чином залежить від сформованості у них особистісних якостей і прагнення до постійного самовдосконалення, але участь у соціально-психологічних тренінгах значно сприяє формуванню у них стійких лідерських якостей;
- розвиток організаторських здібностей у студентів-психологів значним чином залежить від внутрішньої мотивації та спрямованості самих студентів;

– розвиток критичного мислення у майбутніх психологів залежить від рівня розвитку у них системної рефлексії як способу регуляції мисленнєвих процесів.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що в навчально-виховному процесі і в процесі професійної підготовки майбутніх психологів варто враховувати визначені нами особливості розвитку «soft skills» у студентів-психологів, що стане запорукою їх успішної майбутньої професійної діяльності.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ «SOFT SKILLS» У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ РІЗНИХ КУРСІВ НАВЧАННЯ

2.1 Вибір та обґрунтування методик дослідження «soft skills» як важливої складової професійної діяльності майбутніх психологів

На підставі попередньо визначених нами груп «soft skills» ми пропонуємо наступний комплекс діагностичних методик для діагностики рівнів розвитку цих «soft skills» у студентів-психологів:

- 1) тест комунікативних умінь Л. Міхельсона, адаптований Ю. Гільбухом (для діагностики навичок комунікації);
- 2) «Методика визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге» (для дослідження навичок особистої ефективності);
- 3) методика «Діагностика лідерських здібностей» Є. Жарікова, Е. Крушельницького (для діагностики управлінських навичок);
- 4) методика виявлення «Комунікативних і організаторських схильностей» (КОС-2) (для дослідження стратегічних навичок);
- 5) «Тест критичного мислення Л. Старкі», в адаптації Є. Луценко (для діагностики рівня сформованості критичного мислення).

Для визначення рівня сформованості *навичок комунікації* в майбутніх психологів варто використовувати тест комунікативних умінь Л. Міхельсона, адаптований Ю. Гільбухом [58]. Метою даного тесту є визначення рівня комунікативної компетентності та якості сформованості комунікативних умінь досліджуваних.

Зауважимо, що даний тест є різновидом тесту досягнень, тобто побудований за типом завдання, у якого є правильна відповідь. У тесті передбачається деякий еталонний варіант поведінки, який відповідає компетентному, упевненому, партнерському стилю. Ступінь наближення до

еталону можна визначити за числом правильних відповідей. Неправильні відповіді підрозділяються на неправильні «знизу» (залежні) і неправильні «зверху» (агресивні) [58].

Опитувальник містить опис 27 комунікативних ситуацій. До кожної ситуації пропонується 5 можливих варіантів поведінки. Треба вибрати один, властивий саме йому спосіб поведінки в даній ситуації. Не можна обирати два або більше за варіантів або приписувати варіант, не вказаний в опитувальнику.

Авторами пропонується ключ, за допомогою якого можна визначити, до якого типу реагування відноситься вибраний варіант відповіді: *упевненому, залежному або агресивному*. У результаті пропонується підрахувати число правильних і неправильних відповідей в процентному відношенні до загального числа вибраних відповідей.

Залежний стиль спілкування передбачає тенденцію до залежності поглядів, оцінок і поведінки особистості під впливом інших людей в ситуації спілкування.

Компетентний, впевнений, партнерський стиль спілкування – це адекватне реагування на поведінку оточуючих в залежності від ситуації. Уміння в більшості випадків вступати в контакт з іншими людьми, висловлювати позитивні почуття і оцінки по відношенню до них, звертатися за допомогою і підтримкою і самому її надавати, говорити: «Ні!» в разі необхідності, контролювати себе в конфліктних ситуаціях.

Агресивний стиль спілкування означає невміння уникати проявів різкості, роздратування, гніву, категоричності суджень, негативних оцінок людей і подій, які можуть зачіпати інших людей [58].

Для діагностики другої групи – *навичок особистої ефективності*, які включають компетентності з управління часом («тайм менеджмент»), відповідальність, стресостійкість, вміння досягати поставлених цілей, креативність та аналітичність мислення можна застосовувати «Методику визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге» [59].

Американські лікарі Т. Холмс і Р. Раге вивчали залежність захворювань (в тому числі інфекційних хвороб і травм) від різних стресогенних життєвих подій у більш, ніж п'яти тисяч пацієнтів. Вони прийшли до висновку, що 151 психічним і фізичним хворобам зазвичай передують певні серйозні зміни в житті людини. На підставі свого дослідження вони склали шкалу, в якій кожній важливій життєвій події відповідає певне число балів залежно від ступеня її стресогенності.

Автори методики стверджують, що *стресостійкість* – це здатність витримувати певні психофізичні навантаження та переносити стреси без шкоди для організму і психіки. В свою чергу, *соціальна адаптація* – процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища. Одним з видів соціальної адаптації є соціально-психологічна адаптація, тобто така взаємодія особистості і соціального середовища, яка призводить до оптимального співвідношення цілей і цінностей особистості та групи. *Адаптаційний потенціал* – це ступінь прихованих можливостей суб'єкта оптимально включатися в нові або змінювані умови оточуючого його соціального середовища. Зовнішні труднощі, хвороба, голод тощо знижують адаптаційний потенціал індивіда, і при зустрічі з ситуацією, що загрожує його життєвим цілям, може виникнути дезадаптація [59].

Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге містить список 43 психотравмуючих подій повсякденного життя за останній рік, що мають різне емоційне забарвлення і значимість, кожне з яких оцінюється в балах за 100 бальною шкалою.

Інтерпретація:

- менше 150 свідчить про досить велику опірність стресу;
- 150 – 199 балів – це висока опірність стресу;
- 200 – 299 балів є пороговою опірністю стресу;
- 300 і більше – це низька опірність стресу (вразливість).

Досить велика ступінь опірності стресу вказує на те, що для людини характерна мінімальна ступінь стресового навантаження. А це, в свою чергу, безпосередньо сприяє продовженню життя.

Висока опірність стресу свідчить про те, що свою енергію і ресурси людина не витрачає на боротьбу з негативними психологічними станами, що виникають в процесі стресу. Тому будь-яка діяльність, незалежно від її спрямованості і характеру, є ефективною.

Порогова (середня) ступінь опірності стресу вказує на те, що стресостійкість людини знижується зі збільшенням стресових ситуацій у її житті. Це призводить до того, що особистість змушена значну частку своєї енергії і ресурсів витрачати на боротьбу з негативними психічними станами, що виникають в процесі стресу.

Низька ступінь опірності стресу призводить до того, що особистість змушена всю свою життєву енергію і ресурси постійно витрачати на боротьбу з негативними психічними станами, що виникають в процесі стресу. Велика кількість балів (більше 300) – це сигнал тривоги, що попереджає людину про небезпеку і тому їй терміново щось зробити, щоб ліквідувати стресогенні умови. Такій особі загрожує психосоматичне захворювання, оскільки вона близька до нервового виснаження [59].

Дослідження третьої групи – *управлінських навичок* пропонуємо здійснювати за допомогою методики «Діагностика лідерських здібностей» Є. Жарікова, Е. Крушельницького [51]. Дана методика дозволяє оцінити здатність людини бути лідером. Досліджуваним пропонується 50 висловлювань, на які потрібно дати відповідь «так» чи «ні». За кожну відповідь, що співпадає з ключовим, випробуваний отримує один бал, в іншому випадку – 0 балів.

Оцінка лідерства:

Якщо сума балів виявилася менш 25, то якості лідера виражені *слабо*.

Якщо сума балів у межах від 26 до 35, то якості лідера виражені *середньо*.

Якщо сума балів виявилася від 36 до 40, то лідерські якості виражені *сильно*.

Якщо сума балів більше 40, то дана людина як лідер *схильний до диктату* [51].

Для дослідження *стратегічних навичок*, що складають четверту групу soft skills майбутніх психологів ми пропонуємо використовувати методика виявлення «Комунікативних і організаторських схильностей» (КОС-2) [43]. Дана методика допомагає виявити вміння чітко і швидко налагоджувати ділові та товариські контакти, бажання розширити їх, впливати на людей, проявляти ініціативу і т.д. Методика складається з 40 запитань, на кожне з яких треба дати відповідь «так» або «ні». Час виконання методики – 10-15 хвилин.

Інтерпретація результатів дослідження:

Якщо досліджуваний отримав оцінку «1», то йому властивий *низький рівень* схильностей до комунікативної та організаторської діяльності.

У тих досліджуваних, хто отримав оцінку «2», розвиток комунікативних та організаторських схильностей на рівні *нижче середнього*. Вони не прагнуть до спілкування; почувають себе скуто в новій компанії; у вільний час полюбляють бути на самоті; обмежують свої знайомства; переживають труднощі у встановленні контактів з людьми; погано орієнтуються в незнайомій ситуації; не відстоюють свою думку; важко переживають образи; не проявляють ініціативи в громадській діяльності; у багатьох справах уникають прийняття самостійних рішень.

Якщо досліджуваний отримав оцінку «3», то для нього характерний *середній рівень* комунікативних та організаторських схильностей. Такі люди прагнуть до контакту з людьми, не обмежуючи коло своє коло знайомств; відстоюють свою думку; планують роботу. Однак потенціал цих схильностей не характеризується високою стійкістю, тому їм необхідно серйозно зайнятися формуванням і розвитком комунікативних та організаторських схильностей.

Якщо досліджуваний отримав «4», то його можна віднести до групи людей з *високим рівнем* комунікативних та організаторських схильностей. Такі особи не розгублюються в новій ситуації; швидко знаходять друзів; постійно розширюють своє коло знайомств; займаються громадською діяльністю;

допомагають близьким друзям; виявляють ініціативу в спілкуванні; із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів; здатні приймати рішення в екстремальній ситуації.

У тих досліджуваних, хто отримав оцінку «5» наявний *найбільш високий рівень* розвитку комунікативних та організаторських схильностей. Для них характерні: швидка орієнтація у складних ситуаціях; невимушена поведінка в новому колективі; ініціативність у прийнятті рішень та відстоювання своєї думки. Вони легко почувують себе в незнайомій компанії, люблять та уміють організовувати різноманітні ігри, колективні справи [43].

Для дослідження останньої групи soft skills – *критичного мислення*, що є однією з найважливіших навичок фахівців в галузі психології ми пропонуємо застосовувати «Тест критичного мислення Л. Старкі», в адаптації Є. Луценко [63].

Л. Старкі стверджує, що «критичне мислення – це мислення, яке не сприймає аргументи і висновки сліпо, скоріше навпаки, воно досліджує припущення, розпізнає приховані цінності, оцінює наявні дані та висновки». Для критичного мислення характерна побудова логічних умовиводів, створення узгоджених між собою логічних моделей і прийняття обґрунтованих рішень, що стосуються того відхилити судження, погодитися з ним або тимчасово відкласти його розгляд [63].

В результаті проведених психометричних процедур «Тест критичного мислення Л. Старкі» був адаптований для використання в українському суспільстві. У тесті були максимально збережені всі завдання і мова автора [29].

Тест критичності мислення є об'єктивним тестом здібностей, який може застосовуватися індивідуально і в групі. Тест вербальний, складається з 27 тверджень/питань, кожен з 4-ма варіантами вибору правильної відповіді. Для кожного завдання передбачений єдиний правильний відповідь. Тест є однофакторний і в результаті обробки обчислюється один загальний показник критичного мислення, який може змінюватися від 0 до 27 балів. Для тесту існує

обмеження за часом – 30 хвилин, хоча часто високоінтелектуальні досліджувані справляються швидше – за 20-25 хвилин.

Інтерпретація результатів дослідження:

Високі результати за цим тестом свідчать про те, що у даного індивіда розвинені практично всі операції критичного мислення: логіка, індукція, дедукція, рефлексія, контроль над емоціями, аналіз інформації на достовірність, здатність розпізнавати свої ілюзії, маніпуляції з боку оточуючих, реклами, пропаганди, здатність відокремлювати оцінки і допущення від фактів, виявляти причинно-наслідкові зв'язки або приймати їх відсутність, визнавати обмеженість власних розумових процесів, виробляти найбільш оптимальні рішення в умовах невизначеності і ризику, вміння ставити реалістичні цілі і знаходити адекватні шляхи їх досягнення. Така людина є ефективною у всіх видах діяльності, що вимагає прийняття складних і відповідальних рішень, а також швидко адаптується до мінливих умов середовища.

Середні результати означають, що даний індивід володіє значною кількістю (30-70%) навичок критичного мислення: логіки, індукції і дедукції, здатністю до критичного аналізу інформації, здатністю здебільшого протистояти маніпуляціям (можливо, усвідомлюючи їх не відразу), контролю над емоціями і усвідомленням їх впливу на прийняття рішень.

Низькі результати за тестом свідчать, що даний індивід справляється тільки з 10-20% завдань, що вимагають застосування критичного мислення. Це означає, що у нього погано розвинена логіка, процеси індукції і дедукції, здатність фільтрувати недостовірну інформацію і збирати об'єктивну, виявляти маніпуляції, ілюзії і помилкові ідеї, приймати виважені рішення, аргументовано дискутувати, усвідомлювати свої упередженості і необ'єктивність інших. Така людина буде відчувати себе недостатньо компетентною в інтелектуальних суперечках, буде намагатися хитрувати, викручуватися або переходити на агресію, так як їй недоступні способи чіткої і переконливою логічної аргументації [29].

2.2 Діагностика особливостей розвитку «soft skills» у студентів-психологів різних курсів навчання

Діагностика особливостей розвитку «soft skills» у студентської молоді здійснювалась на базі Хмельницького національного університету (далі – ХНУ). До участі у дослідженні було залучено 56 студентів спеціальності «Психологія», а саме: 18 студентів першого курсу, 20 студентів третього курсу та 18 студентів-магістрів.

Зауважимо, що студенти надали усну згоду для участі у дослідженні, яке відбувалося у поза навчальний час, без розкриття особистої інформації про його учасників та результати його проведення.

Для визначення особливостей розвитку *навичок комунікації* в майбутніх психологів був використаний тест комунікативних умінь Л. Міхельсона, адаптований Ю. Гільбухом [58]. Метою даного тесту стало визначення рівня комунікативної компетентності та якості сформованості комунікативних умінь досліджуваних.

Результати проведеного тесту комунікативних умінь Л. Міхельсона, адаптований Ю. Гільбухом серед студентів-психологів першого курсу представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Результати дослідження рівнів сформованості стилів спілкування студентів-психологів першого курсу (у %)

Стиль спілкування	Рівні сформованості стилів спілкування		
	Високий	Середній	Низький
Залежний	44,4	33,3	22,3
Компетентний	33,3	44,4	22,3
Агресивний	27,8	44,4	27,8

Як видно з таблиці 2.1, більшість студентів-психологів першого курсу виявили залежний тип спілкування (44,4%), що свідчить про залежність їх

поглядів, думок і поведінки під впливом інших людей. Також увагу привертає той факт, що нами діагностовані дещо підвищені показники агресивності та некомпетентності досліджуваних у спілкуванні з оточуючими.

Результати діагностики стилів спілкування у 20 студентів-психологів третього курсу наведені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Результати дослідження рівнів сформованості стилів спілкування студентів-психологів третього курсу (у %)

Стиль спілкування	Рівні сформованості стилів спілкування		
	Високий	Середній	Низький
Залежний	15	30	55
Компетентний	40	50	10
Агресивний	10	25	65

Дані, наведені в таблиці 2.2 свідчать, що студенти-психологи третього курсу, на відміну від їхніх колег з першого курсу, виявляють компетентний, впевнений, партнерський стиль спілкування з оточуючими, є менш залежними від думки оточуючих та менш агресивними, категоричними до суджень і негативних оцінок людей, подій.

Результати дослідження стилів спілкування у 18 студентів-магістрів спеціальності «Психологія» наведені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Результати дослідження рівнів сформованості стилів спілкування студентів-магістрів спеціальності «Психологія» (у %)

Стиль спілкування	Рівні сформованості стилів спілкування		
	Високий	Середній	Низький
Залежний	11,1	27,8	61,1
Компетентний	55,6	33,3	11,1
Агресивний	5,5	22,3	72,2

Отже, результати дослідження свідчать, що навчаючись в магістратурі за обраною спеціальністю студенти в більшій мірі виявляють комунікативну компетентність та якість сформованості комунікативних умінь, ніж їхні колеги, які навчаються на молодших курсах. Лише два студенти-магістра спеціальності «Психологія» (11,1%) виявили залежний тип спілкування та один студент (5,5%) проявив високий рівень агресивності та некомпетентності у спілкуванні.

Для діагностики особливостей розвитку *навичок особистої ефективності*, які включають компетентності з управління часом («тайм менеджмент»), відповідальність, стресостійкість, вміння досягати поставлених цілей, креативність та аналітичність мислення ми застосували «Методику визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге» [59].

Результати проведеної «Методики визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге» серед 18 студентів-психологів першого курсу представлені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4 – Результати дослідження ступеня опірності стресу у студентів-психологів першого курсу (у %)

Ступінь опірності стресу	#	%
Досить велика опірність стресу	2	11,1
Висока опірність стресу	3	16,7
Порогова (середня) опірність стресу	8	44,4
Низька опірність стресу	5	27,8

Дані, наведені в таблиці 2.4 свідчать про переважно порогову (середню) та низьку опірність стресу студентів-психологів першого курсу. Ці результати показують, що досліджувані змушені значну частку своєї життєвої енергії і ресурсів витратити на боротьбу з негативними психічними станами, що виникають в процесі стресу. Вони не здатні витримувати певні психофізичні навантаження та переносити стреси без шкоди для свого організму і психіки.

Характеристика результатів діагностики ступеня опірності стресу у 20 студентів-психологів третього курсу наведена у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5 – Результати дослідження ступеня опірності стресу у студентів-психологів третього курсу (у %)

Ступінь опірності стресу	#	%
Досить велика опірність стресу	5	25
Висока опірність стресу	5	25
Порогова (середня) опірність стресу	7	35
Низька опірність стресу	3	15

Як видно з даних, наведених в таблиці 2.5, студенти-психологи третього курсу мають здебільшого середню (35%), високу (25%) та досить велику (25%) ступінь опірності стресу. На відміну від своїх колег-першокурсників, вони володіють здатністю витримувати значні психофізичні навантаження та переносити стреси без шкоди для свого організму і психіки. Лише трьом досліджуваним студентам (15%) притаманна низька опірність стресу.

Результати проведеної «Методики визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге» серед 18 студентів-магістрів спеціальності «Психологія» представлені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6 – Результати дослідження ступеня опірності стресу у студентів-магістрів спеціальності «Психологія» (у %)

Ступінь опірності стресу	#	%
Досить велика опірність стресу	6	33,3
Висока опірність стресу	8	44,4
Порогова (середня) опірність стресу	3	16,7
Низька опірність стресу	1	5,6

Результати дослідження показали, що на відміну від студентів-психологів молодших курсів, у більшості студентів-магістрів наявна висока (44,4%) та досить висока (33,3%) опірність стресу. У них сформований стійкий адаптаційний потенціал та стресостійкість, що, на думку лікарів Т. Холмса і

P. Page, безпосередньо сприяє продовженню їхнього життя. Лише один студент-магістр (5,6%) має досить низьку опірність стресу.

Дослідження особливостей розвитку *управлінських навичок* здійснювалося нами за допомогою методики «Діагностика лідерських здібностей» Є. Жарікова, Е. Крушельницького [51]. Дана методика дозволяє оцінити здатність людини бути лідером.

Результати проведеної методики «Діагностика лідерських здібностей» Є. Жарікова, Е. Крушельницького серед 18 студентів-психологів першого курсу представлені у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7 – Результати дослідження лідерських якостей у студентів-психологів першого курсу (у %)

Рівень розвитку лідерських якостей	#	%
Слабкий	9	50
Середній	5	27,8
Високий	3	16,7
Надмірний (схильність до диктату)	1	5,5

Як видно з даних, наведених в таблиці 2.7, у половини досліджуваних студентів-психологів першого курсу лідерські якості розвинені слабо (50%), що свідчить про нездатність цих студентів бути лідерами. В 27,8% студентів якості лідера виражені на середньому рівні і лише 16,7% досліджуваних проявили високо розвинені лідерські якості, що характеризує їх як вольових, наполегливих, ініціативних, терплячих, самокритичних особистостей. Проте увагу привертає той факт, що один студент першого курсу спеціальності «Психологія» виявив надмірну схильність до диктату та лідерства, що для професії психолога не повинно бути притаманно.

Результати діагностики лідерських якостей у студентів-психологів третього курсу наведені у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8 – Результати дослідження лідерських якостей у студентів-психологів третього курсу (у %)

Рівень розвитку лідерських якостей	#	%
Слабкий	3	15
Середній	10	50
Високий	6	30
Надмірний (схильність до диктату)	1	5

Результати проведеної методики «Діагностика лідерських здібностей» Є. Жарікова, Е. Крушельницького серед 20 студентів-психологів третього курсу показали, що половина досліджуваних мають середній рівень розвитку лідерських якостей та у 30% досліджуваних якості лідера виражені на високому рівні. Слабо розвинені лідерських якості наявні у 15% студентів-психологів третього курсу. Але знову привертає увагу той негативний факт, що один студент-третьокурсник теж виявив надмірну схильність до диктату та лідерства.

Результати діагностики лідерських якостей у студентів-магістрів спеціальності «Психологія» наведені у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9 – Результати дослідження лідерських якостей у студентів-магістрів спеціальності «Психологія» (у %)

Рівень розвитку лідерських якостей	#	%
Слабкий	2	11,1
Середній	10	55,6
Високий	6	33,3
Надмірний (схильність до диктату)	0	0

Аналіз результатів діагностики рівнів розвитку лідерських якостей у студентів-магістрів спеціальності «Психологія» засвідчив, що у цих студентів наявні середні (55,6%) та високі (33,3%) показники якостей лідера і лише двоє досліджуваних (11,1%) виявили слабо розвинені ці якості. Але позитивним явищем є те, що жодний студент-магістр не має схильності до диктату та надмірного рівня прояву лідерських якостей.

Для дослідження особливостей розвитку *стратегічних навичок* у майбутніх психологів ми використали методику виявлення «Комунікативних і організаторських схильностей» (КОС-2) [43]. Дана методика допомагає виявити вміння чітко і швидко налагоджувати ділові та товариські контакти, бажання розширити їх, впливати на людей, проявляти ініціативу і т.д.

Результати проведеної методики виявлення «Комунікативних і організаторських схильностей» (КОС-2) серед 18 студентів-психологів першого курсу представлені у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10 – Результати дослідження комунікативних і організаторських схильностей у студентів-психологів першого курсу (у %)

Рівень розвитку лідерських якостей	#	%
Низький	4	22,2
Нижче середнього	5	27,8
Середній	5	27,8
Високий	3	16,7
Найбільш високий	1	5,5

Як видно з таблиці 2.10, у студентів-психологів першого курсу комунікативні і організаторські здібності розвинені на середньому рівні та нижче середнього рівня, що свідчить про те, що потенціал цих здібностей не характеризується високою стійкістю, вони не виявляють цілеспрямованого прагнення до спілкування; переживають труднощі у встановленні контактів з людьми; погано орієнтуються в незнайомій ситуації; не відстоюють свою думку; важко переживають образи; не проявляють ініціативи в громадській діяльності; у багатьох справах уникають прийняття самостійних рішень.

Результати діагностики комунікативних і організаторських схильностей у студентів-психологів третього курсу наведені у таблиці 2.11.

Таблиця 2.11 – Результати дослідження комунікативних і організаторських схильностей у студентів-психологів третього курсу (у %)

Рівень розвитку лідерських якостей	#	%
Низький	2	10
Нижче середнього	2	10
Середній	8	40
Високий	5	25
Найбільш високий	3	15

Характеристика результатів дослідження особливостей розвитку комунікативних і організаторських схильностей у студентів-психологів третього курсу, представлена у таблиці 2.11 показала, що більшість досліджуваних виявили середній і високий рівні розвитку цих схильностей. Це говорить про те, що студенти-психологи третього курсу прагнуть до контакту з людьми, не обмежуючи коло своє коло знайомств; відстоюють свою думку; планують роботу; швидко знаходять друзів; постійно розширюють своє коло знайомств; займаються громадською діяльністю; допомагають близьким друзям; виявляють ініціативу в спілкуванні; із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів; здатні приймати рішення в екстремальній ситуації.

Результати проведеної методики виявлення «Комунікативних і організаторських схильностей» (КОС-2) серед 18 студентів-магістрів спеціальності «Психологія» наведені у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12 – Результати дослідження комунікативних і організаторських схильностей у студентів-магістрів спеціальності «Психологія»

Рівень розвитку лідерських якостей	#	%
Низький	1	5,5
Нижче середнього	1	5,5
Середній	6	33,3
Високий	6	33,3
Найбільш високий	4	22,2

Результати дослідження комунікативних і організаторських схильностей у студентів-магістрів спеціальності «Психологія» показали, що у досліджуваних переважають середні, високі та дуже високі показники рівні розвитку даних якостей, тобто вони легко почувають себе в незнайомій компанії, люблять та уміють організовувати різноманітні ігри, колективні справи.

Для дослідження особливостей розвитку *критичного мислення*, що є однією з найважливіших навичок фахівців в галузі психології, ми використали «Тест критичного мислення Л. Старкі», в адаптації Є. Луценко [29].

Результати проведеної методики «Тест критичного мислення Л. Старкі», в адаптації Є. Луценко серед 18 студентів-психологів першого курсу представлені у таблиці 2.13.

Таблиця 2.13 – Результати дослідження критичного мислення у студентів-психологів першого курсу (у %)

Рівень розвитку критичного мислення	#	%
Високий	3	16,7
Середній	9	50
Низький	6	33,3

Як свідчать дані, наведені в таблиці 2.13, рівень розвитку критичного мислення у студентів-психологів першого курсу здебільшого є середнім (50%) та низьким (33,3%), що говорить про те, що ці студенти володіють не стійкою здатністю протистояти маніпуляціям з боку інших, контролювати свої емоції і усвідомлювати їх вплив на прийняття рішень. Вони відчувати себе недостатньо компетентними в інтелектуальних суперечках, намагаються хитрувати, викручуватися або переходити на агресію, тому що їм недоступні способи чіткої і переконливою логічної аргументації.

Результати діагностики критичності мислення у студентів-психологів третього курсу наведені у таблиці 2.14.

Таблиця 2.14 – Результати дослідження критичного мислення у студентів-психологів третього курсу (у %)

Рівень розвитку критичного мислення	#	%
Високий	6	30
Середній	10	50
Низький	4	20

Як видно з таблиці 2.14, більшість досліджуваних мають середні (50%) та високі (30%) показники розвитку критичного мислення. Це свідчить про те, що у них сформовані всі операції критичного мислення (логіка, індукція, дедукція, рефлексія, контроль над емоціями, аналіз інформації тощо), вони ефективні у всіх видах діяльності, що вимагає прийняття складних і відповідальних рішень, а також швидко адаптується до мінливих умов середовища.

Результати проведеного «Тесту критичного мислення Л. Старкі», в адаптації Є. Луценко серед 18 студентів-магістрів спеціальності «Психологія» наведені у таблиці 2.15.

Таблиця 2.15 – Результати дослідження критичного мислення у студентів-магістрів спеціальності «Психологія»

Рівень розвитку критичного мислення	#	%
Високий	6	33,3
Середній	11	61,2
Низький	1	5,5

Як бачимо з таблиці 2.15, у більшості студентів-магістрів спеціальності «Психологія» наявні високі (61,2%) та середні (33,3%) показники розвитку критичного мислення і лише один студент (5,5%) виявив низький рівень розвитку даної якості. Отже, студенти-магістри готові до майбутньої професійної діяльності і мають досить високу здатність до критичного мислення, що є однією з найважливіших навичок фахівців в галузі психології.

Узагальнену характеристику результатів проведеного емпіричного дослідження особливостей розвитку «soft skills» у майбутніх психологів наведено на рисунках 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5.

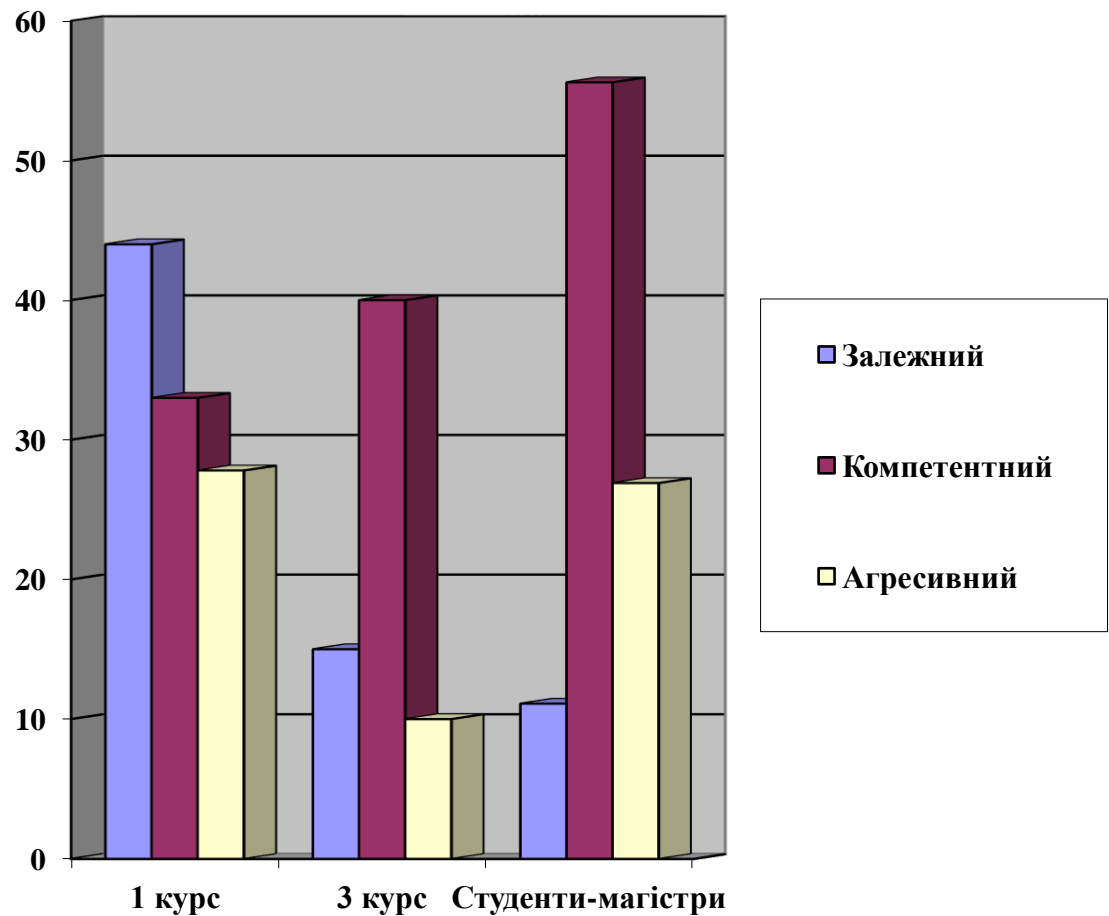

Рисунок 2.1 – Результати дослідження стилів спілкування майбутніх психологів

Як видно з рис. 2.1, узагальнена характеристика результатів дослідження стилів спілкування майбутніх психологів свідчить, що у студентів-психологів першого курсу переважає залежний стиль спілкування з оточуючими (44%), а для студентів-психологів третього курсу та студентів-магістрів домінуючим є компетентний стиль спілкування – 40% і 55,6%.

Характеристика результатів дослідження ступеня опірності стресу у майбутніх психологів відображена на рисунку 2.2.

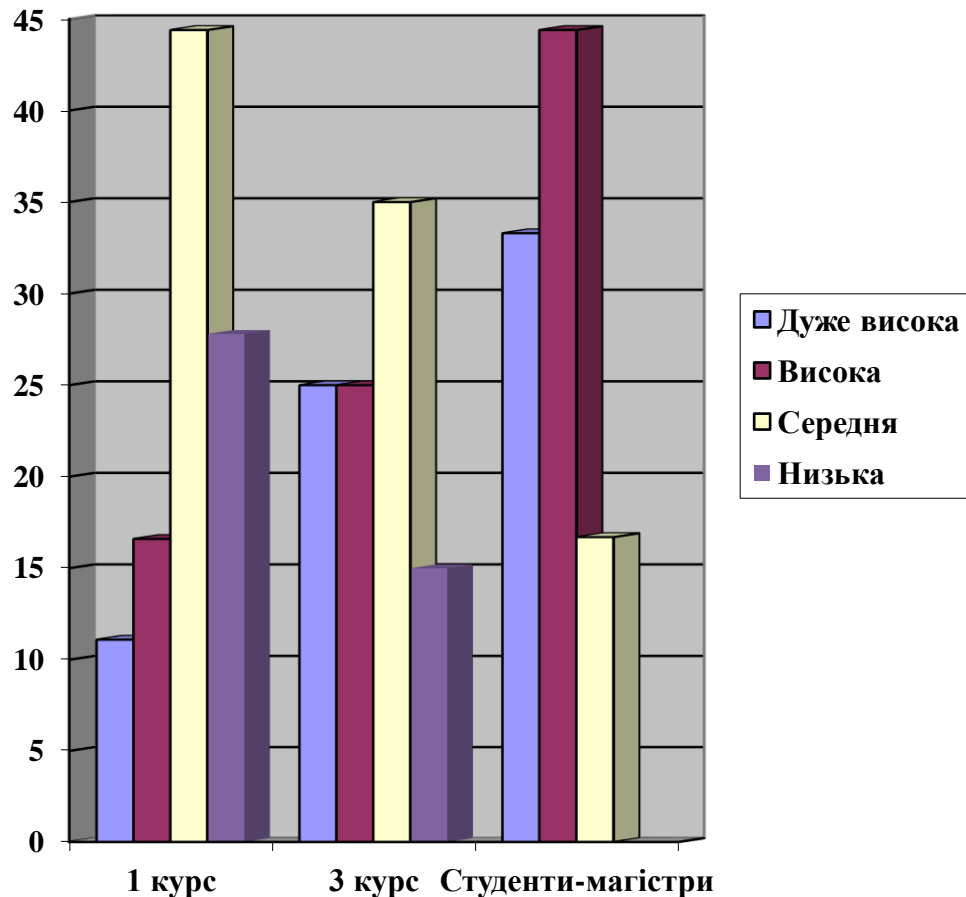

Рисунок 2.2 – Результати дослідження ступеня опірності стресу у майбутніх психологів

Дані, наведені на рис. 2.2. показують, що у студентів-психологів першого курсу переважає середня (порогова) ступінь опірності стресу (44,4%); у студентів-психологів третього курсу також домінує середня (порогова) ступінь опірності стресу (35%), а у студентів-магістрів спеціальності «Психологія» висока (44,4%) та дуже висока (33,3%) опірність стресу.

Узагальнена характеристика результатів дослідження лідерських якостей у майбутніх психологів представлена на рисунку 2.3.

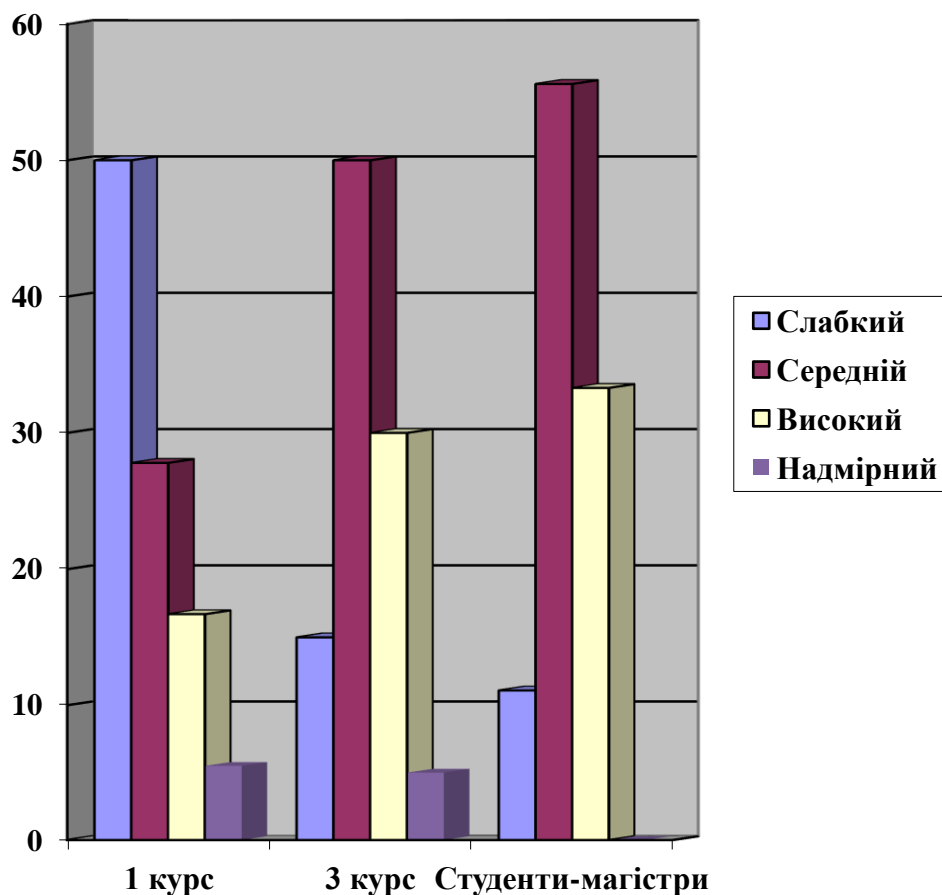

Рисунок 2.3 – Результати дослідження лідерських якостей у майбутніх психологів

Дані, наведені на рис. 2.3 свідчать, що у студентів-психологів першого курсу лідерські якості розвинені слабо (50%); у студентів-психологів третього курсу ці якості розвинені на середньому (50%) та високому (30%) рівнях; у студентів-магістрів також домінують середній (55,6%) та високий (33,3%) рівні розвитку лідерських якостей.

Характеристика результатів дослідження комунікативних і організаторських схильностей у майбутніх психологів відображена на рисунку 2.4.

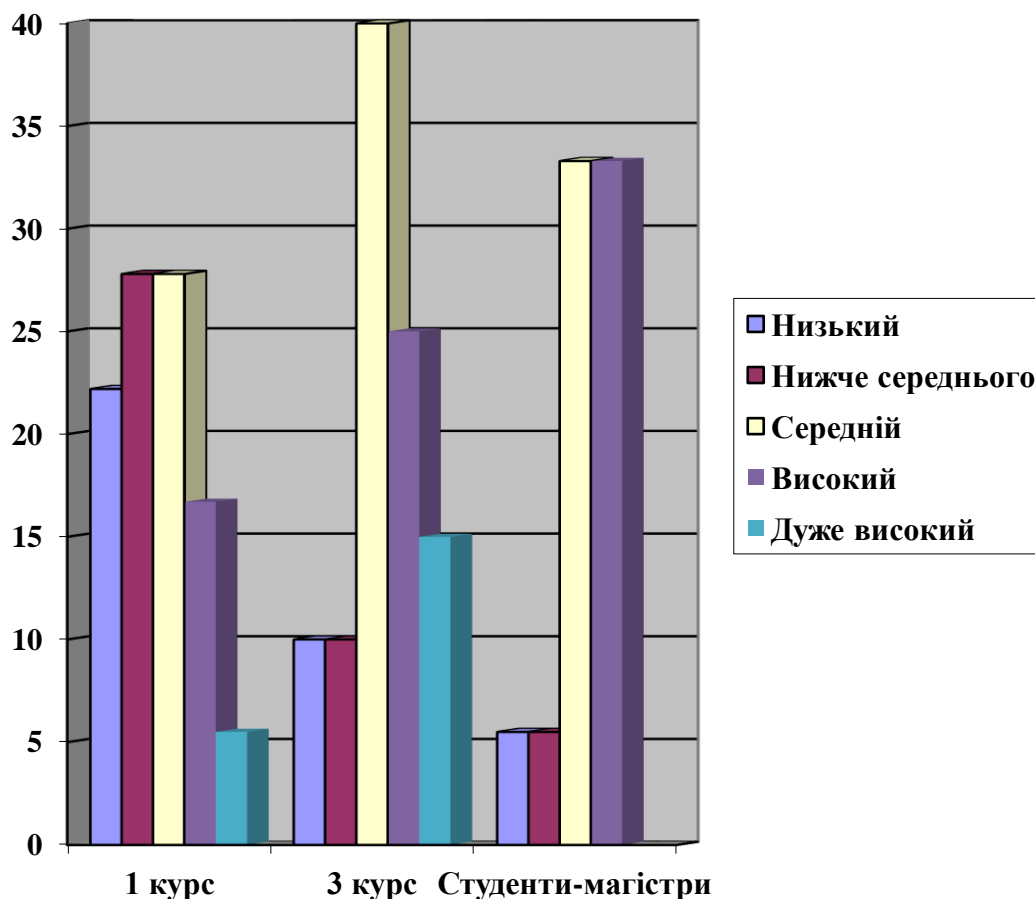

Рисунок 2.4 – Результати дослідження комунікативних і організаторських схильностей у майбутніх психологів

Як бачимо з рис. 2.4, у студентів-психологів першого курсу рівень розвитку комунікативних і організаторських схильностей є середнім (27,8%) та нижче середнього (27,8%). У студентів-психологів третього курсу рівень розвитку цих здібностей є середнім (40%) та високим (25%). Студенти-магістри спеціальності «Психологія» також виявили середні (33,3%) та високі (33,3%) рівні розвитку комунікативних і організаторських схильностей.

Узагальнені результати дослідження рівнів розвитку критичного мислення у майбутніх психологів демонструє рисунок 2.5.

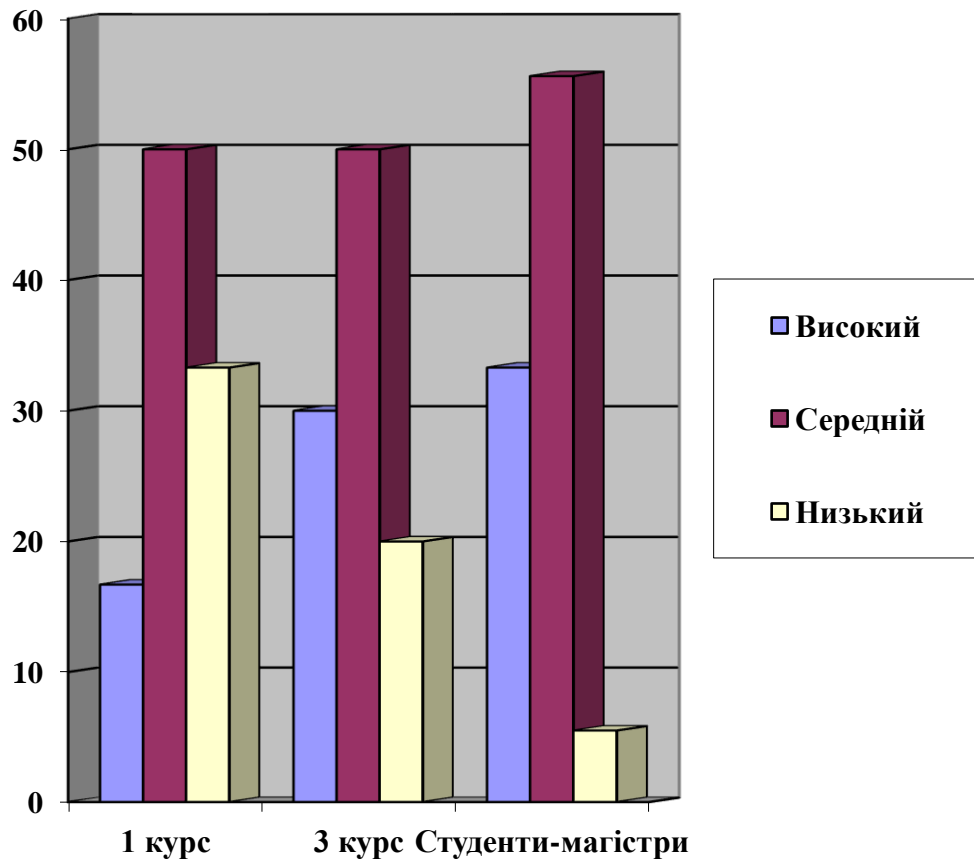

Рисунок 2.5 – Результати дослідження рівнів розвитку критичного мислення у майбутніх психологів

Дані, наведені на рис. 2.5 свідчать, що і в студентів-психологів першого курсу переважає середній рівень розвитку критичного мислення (50%), і в студентів-психологів третього курсу домінує середній рівень розвитку критичного мислення (50%), і в студентів-магістрів також виражений середній рівень розвитку критичного мислення (61,2%).

Отже, результати проведеного емпіричного дослідження особливостей розвитку «soft skills» у студентів-психологів свідчать, що студенти-магістри навчаючись в магістратурі за обраною спеціальністю в більшій мірі виявляють готовність до професійної діяльності, ніж їхні колеги, які навчаються на молодших курсах. У них високо розвинені навички комунікації, особистої ефективності, управлінські навички, стратегічні навички та критичне мислення як важлива складова успішної діяльності в галузі психології. Але результати діагностики особливостей розвитку «soft skills» у студентів-психологів першого

та третього курсів показали необхідність у розробці та обґрунтуванні засобів розвитку цих навичок у майбутніх психологів.

2.3 Практичні поради викладачам та кураторам груп з розвитку «soft skills» у майбутніх психологів

Формування особистісних та соціально значущих якостей студентів значним чином залежить від роботи куратора студентської групи та викладачів. Саме завдяки їм забезпечується гуманізація освітнього процесу в ЗВО та прищеплюються студентам необхідні соціальні навички. Все це відбувається шляхом:

- впровадження в навчальний процес інтерактивних форм і методів навчання (ділових, рольових ігор, дискусій, тренінгів, кейс-методу тощо);
- організації науково-методичних семінарів, в рамках яких проходять практичні заняття;
- проведенні студентських конференцій, майстер-класів, тематичних лекцій щодо виховання здорового способу життя, національно-патріотичних цінностей студентської молоді, міжособистісних стосунків у студентських групах тощо.

Вітчизняні та зарубіжні науковці переконані у тому, що формування «soft skills» може відбуватись лише за активної участі студентів в різних гуртках, спілках, громадських об'єднаннях, наукових товариствах, студентському самоврядуванні тощо. Саме ця діяльність допомагає їм не лише вдосконалювати комунікативні навички, але й навчає їх працювати в команді та брати відповідальність за власні рішення.

Дослідниця І. Паславська пропонує при формуванні «soft skills» студентів використовувати технології інтерактивного навчання, зокрема: інтерактивні технології кооперованого навчання, інтерактивні технології колективно-групового навчання, технології ситуативного моделювання та технології

опрацювання дискусійних питань. Авторка зазначає, що фокусуючи діяльність викладача на розвитку «soft skills», необхідно змінити формати та технології взаємодії викладача та студентів, враховуючи сучасні тенденції розвитку освіти та суспільства [38].

О. Дурманенко вважає, що основними завданнями виховної роботи у ЗВО є формування «soft skills» у майбутніх фахівців. З огляду на це, вона пропонує викладачам та кураторам студентських груп:

- виховувати студентів авторитетними, високоосвіченими людьми, носіями високої культури;
- створювати необхідні умови для вільного розвитку студентів шляхом залучення їх до різноманітних видів творчої діяльності (культурно-просвітницької, правоохоронної, науково-дослідної, технічної, громадської, оздоровчо-спортивної тощо);
- збагачувати естетичний досвід та розвивати художні здібності студентів завдяки їх участі у відродженні старих та створенні нових традицій регіону, міста, ЗВО, країни;
- формувати «Я-концепцію» студентів на основі їх самоосвіти, саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення;
- пропагувати здоровий спосіб життя студентів та запобігати вживанню ними алкоголю, наркотиків тощо [13, с.31].

Вітчизняні дослідниці Н. Махначова та А. Мідляр переконані у тому, що для розвитку «soft skills» необхідно обирати потрібні інструменти: тренінги, семінари, вебінари, онлайн-курси, курси підвищення кваліфікації, читання відповідної літератури. Проте найголовніше у виборі інструментів та досягненні результатів мають особистісні якості та установки людини щодо оточуючого світу, людей, свого успіху і поразок [30].

Н. Махначова та А. Мідляр розробили наступні пропозиції студентам щодо ефективного розвитку та використання своїх «soft skills»:

- навчання і розвиток є безперервним процесом, тому отримуйте новий досвід, знайомтеся з фахівцями своєї справи, працюйте над більш складними завданнями, використовуйте різноманітні інструменти в житті;
- ефективно плануйте та організуйте свій розвиток;
- використовуйте різноманітні формати свого навчання і розвитку;
- сприймайте нові світові тенденції, постійно дізнавайтеся про нові тренди та цікавтеся новітніми досягненнями у вашій сфері діяльності;
- обирайте ті напрями, які допоможуть вам досягти успіху у навчанні;
- читайте літературу та проглядайте інформаційні ресурси щодо вашої сфери діяльності;
- розвивайте свої особистісні та професійні навички, працюйте над новими завданнями та проектами;
- шукайте людей, у яких ви хочете вчитися і з яких ви хотіли б брати приклад;
- ефективно використовуйте інформацію, що надходить вам зворотним зв'язком;
- використовуйте можливості неформальної освіти по максимуму (відвідуйте майстер-класи, тренінги, семінари) [30].

Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження дозволив нам охарактеризувати наступні *практичні поради викладачам з розвитку «soft skills» у майбутніх психологів:*

Навички комунікації студентів-психологів можна розвивати в усній та письмовій формах. Необхідно заохочувати студентів брати активну участь у групових обговореннях і представляти групу. Вони повинні вміти виступати перед аудиторією та висловлювати свої ідеї.

Навички особистої ефективності – виховувати у студентів почуття обов'язку перед керівником та іншими членами групи за надане їм завдання, зобов'язати пояснювати причини невиконання завдання та шляхи виправлення ситуації.

Управлінські навички – заохочувати студентів до безкорисливої праці в групах. Кожен член групи повинен нести відповідальність за конкретну роботу або результат. Після закінчення групової роботи студенти мають проаналізувати те, як вони сприяли роботі і чому вони заслуговують на свою оцінку.

Стратегічні навички – заохочувати до командної роботи та співпраці через групову роботу та призначати різних студентів для спільної роботи. Підкреслювати важливість довіри, цілісності, відповідальності та співпраці.

Критичне мислення – пропонувати студентам довгострокові, проблемні проекти, які повинні бути завершені в межах встановлених термінів. Ці заходи стимулюватимуть їх до організації та фокусування, до вирішення виробничих проблем і самоконтролю.

Таким чином, викладачам та кураторам студентських груп варто використовувати такі різновиди діяльності, як: активна робота студентів над проектами, максимальне залучення їх до безкорисливої праці в групах для закріплення у них професійних компетенцій та «soft skills».

Висновки до розділу

Отже, результати проведеного емпіричного дослідження дозволяють зробити висновки про те, що за час навчання в ЗВО у студентів спостерігається позитивна динаміка змін у формуванні «soft skills», а також цілеспрямований розвиток їхньої готовності до майбутньої професійної діяльності.

За результатами дослідження, проведеного серед майбутніх психологів, нами встановлено, що у студентів-психологів першого курсу переважає залежний стиль спілкування з оточуючими (44%), а для студентів-психологів третього курсу та студентів-магістрів домінуючим є компетентний стиль спілкування – 40% і 55,6%.

Дані діагностики ступеня опірності стресу у майбутніх психологів показали, що у студентів-психологів першого курсу переважає середня (порогова) ступінь опірності стресу (44,4%); у студентів-психологів третього

курсу також домінує середня (порогова) ступінь опірності стресу (35%), а у студентів-магістрів спеціальності «Психологія» висока (44,4%) та дуже висока (33,3%) опірність стресу.

За результатами дослідження рівнів розвитку лідерських якостей у майбутніх психологів встановлено, що у студентів-психологів першого курсу лідерські якості розвинені слабо (50%); у студентів-психологів третього курсу ці якості розвинені на середньому (50%) та високому (30%) рівнях; у студентів-магістрів також домінують середній (55,6%) та високий (33,3%) рівні розвитку лідерських якостей.

Дослідження рівнів розвитку комунікативних і організаторських схильностей у майбутніх психологів показало, що в студентів-психологів першого курсу рівні розвитку цих схильностей є середніми (27,8%) та нижче середнього (27,8%). У студентів-психологів третього курсу рівні розвитку комунікативних і організаторських здібностей є середніми (40%) та високими (25%). Студенти-магістри спеціальності «Психологія» також виявили середні (33,3%) та високі (33,3%) рівні розвитку комунікативних і організаторських схильностей.

Результати дослідження рівнів розвитку критичного мислення у майбутніх психологів дозволяють стверджувати, що в студентів-психологів першого курсу, третього курсу та в студентів-магістрів переважає середній рівень розвитку критичного мислення.

З огляду на це, пропонуємо керівництву ЗВО впроваджувати нові навчальні програми підготовки студентів з метою охоплення всього спектру розвитку у них «soft skills» під час навчання у вищій школі. Викладачам та кураторам студентських академічних груп варто використовувати такі різновиди діяльності, як: активна робота студентів над проектами, максимальне залучення їх до безкорисливої праці в групах для закріплення у них професійних компетенцій та «soft skills».

ВИСНОВКИ

Таким чином, отримані результати теоретичного аналізу наукових джерел та дані проведеного емпіричного дослідження особливостей розвитку «soft skills» у майбутніх психологів дають змогу нам зробити наступні висновки:

«Soft skills» – це набір рис особистості, соціальні навички, комунікативні здібності, особисті звички, дружелюбність і оптимізм. Для майбутніх психологів формування «soft skills» є особливо важливим, адже психолог має вміти знаходити компроміс, аналізувати інформацію, збирати необхідні факти, формулювати власну думку, аргументувати її тощо.

Аналіз наукових джерел дозволив нам виокремити п'ять груп «soft skills» у студентів-психологів, які є важливою складовою їхньої успішної майбутньої професійної діяльності:

– навички комунікації (здатність до роботи у команді, проведення переговорів, здатність до ефективної комунікації з колегами, клієнтами, керівниками, міжособистісного спілкування, вміння переконувати, розв'язувати конфліктні ситуації, приймати самостійні рішення);

– навички особистої ефективності (компетентності з управління часом або «тайм менеджмент», відповідальність, стресостійкість, вміння досягати поставлених цілей, креативність та аналітичність мислення);

– управлінські навички (вміння згуртувати команду, налагодити ефективну комунікацію між учасниками, проявити лідерські якості);

– стратегічні навички (компетентності щодо прийняття стратегічних рішень, вміння працювати в умовах конкуренції та соціальних ризиків, планувати свою діяльність);

– критичне мислення (вміння аналізувати, систематизувати, оцінювати дані).

За результатами аналізу наукових джерел ми з'ясували, що розвиток «soft skills» у майбутніх психологів має свої особливості:

– розвиток навичок комунікації у студентів-психологів зумовлений не лише індивідуальними особливостями самих студентів, але й їх участю у

різноманітних тренінгах, які сприяють формуванню у них комунікативної компетентності;

– стресостійкість розвивається і зміцнюється з кожним роком навчання студентів-психологів в ЗВО;

– розвиток лідерських якостей у студентів-психологів значним чином залежить від сформованості у них особистісних якостей і прагнення до постійного самовдосконалення, але участь у соціально-психологічних тренінгах значно сприяє формуванню у них стійких лідерських якостей;

– розвиток організаторських здібностей у студентів-психологів значним чином залежить від внутрішньої мотивації та спрямованості самих студентів;

– розвиток критичного мислення у майбутніх психологів залежить від рівня розвитку у них системної рефлексії як способу регуляції мисленнєвих процесів.

Аналіз результатів проведеного емпіричного дослідження особливостей розвитку «soft skills» у майбутніх психологів показав, що студенти-магістри спеціальності «Психологія», на відміну від своїх колег, які навчаються на молодших курсах цієї спеціальності, виявляють значно кращі рівні розвитку таких «soft skills», як: навички комунікації, особистої ефективності, управлінські навички, стратегічні навички та критичне мислення.

З огляду на це, ми розробили та обґрунтували практичні поради викладачам та кураторам груп з розвитку «soft skills» у майбутніх психологів, які, на нашу думку, значно покращать не лише розвиток їх особистісних якостей, але й допоможуть сформувати та закріпити у них професійні компетенції.

Таким чином, мета нашого дослідження досягнута, а гіпотеза цілком підтвердилася.